Länsstyrelsen
Västernorrland

Dnr: 436-1118-13

Minnesanteckningar från möte om projekt för översyn av riksintressen för kulturmiljövården i Västernorrland

2013-08-14, länsstyrelsen

Deltagande:

Birgitta Westerlind
Thomas Karlström
Linda Johansson
Linnéa Tidäng
Jonas Walker
Nina Loberg
Åsa Björn
Stina Pettersson

Organisation

Styrgruppen består av Jonas och Nina från länsstyrelsen samt Birgitta och kulturchef Göran Sjögren från Härnösands kommun. Styrgruppens uppgift blir att besluta kring övergripande frågor som ekonomi. Man önskar ha en smidig och inte alltför tidskrävande arbetsform. Ev. träffas man fysiskt vid ett första möte som uppstart, men därefter hålls kontakten vid behov via t.ex. mail. I det här korta projektet har vi inget behov av en referensgrupp, men ingångar till politiker i framför allt Härnösand finns via Samhällsbyggnadsnämndens ordförande Amanda Lind.

Länsmuséet bör hållas informerade under projektets gång och Linnéa kommer att kontakta dom i sitt arbete. Däremot är de ingen formell part i projektet utan fungerar som rådgivande. Muséets projekt med intervjuer om riksintressen krockar inte tidsmässigt med vårt eftersom det påbörjas i höst och avslutas sommaren 2014. Där görs ingen värdering av riksintressets värden, fokus ligger på att lyfta fram olika röster om riksintresset. Man ämnar tidigt ta en dialog med kommunen för att dom ska bli så involverade som möjligt.

Riksantikvarieämbetets projekt om riksintressen kan ge nyttig input och vi tar gärna del av Karin Schibbyes kunskap och erfarenhet. Linnéa kontaktar Karin och hör om hon i första hand kan delta 9 oktober, i andra hand 12 november.

Linnéas förstudie

Linnéa berättade om det arbete hon har gjort under sommaren med inläsning av länets riskintressen, intervjuer med kommunerna och genomgång av andra länsstyrelsers projekt om översyn. Se Linnéas presentation som biläggs anteckningarna.

Riksintressen i Västernorrland

I Västernorrland finns 55 riksintressen för kulturmiljövård. Det finns en stor bredd i typer av områden och Linnéa visade fördelningen av de olika kategorierna. Alla områden har en värdetext framtagna i samband med RAÄs revidering av riksintressena 1996. Då togs även en ordlista för karaktärsområdena fram, vilken nu ska ses över av ämbetet.

Länsstyrelsen Västernorrland
Postadress: 871 86 Härnösand
Besöksadress: Nybrogatan 15 och Pumpbacksgatan 19
Telefon: 0611-34 90 00
Fax: 0611-34 93 72
E-post: vasternorrland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/vasternorrland

Flera olika karaktärer kan ingå i samma område, vilket ofta gör dessa miljöer komplexa. Det är viktigt att se helheten och sambanden mellan de olika delarna.

Synpunkter från kommunerna
Linnéa har intervjuat översiktsplanerare, kommun/stadsarkitekter, bygglovhandläggare och chefstjänstemän i kommunerna. Intervjuerna ska ses som en första dialog och var ett sätt för Linnéa att få en inblick i vilka svårigheter kommunerna ser i sitt arbete med riksintressena och vilka önskemål man har för att det ska fungera bättre. Generellt finns bristande kunskaper om riksintressesystemet i stort och en rädsla för att riksintressena hämmar utvecklingen.

Exempel från andra länsstyrelse
Vi tittade på hur man har jobbat med översyner i Kronoberg, Sörmland och Kalmar län. På mötet var man överens om att Kronobergsexemplet var mest tilltalande för oss. Vi vill tillgängliggöra riksintressena för allmänheten och därför blir en enkel och illustrativ presentation viktig. Även processen tilltalade oss då man fört en kontinuerlig dialog och jobbat med förankring. Kommunernas egna behov och områdenas karaktär (turistområde, exploateringstryck etc.) fick styra utformningen. Arbetet har dock varit väldigt omfattande och tidskrävande och vår översyn kommer att bli på en mer övergripande nivå. Fördjupningar kan istället rekommenderas för de områden som i översynen visar sig ha behov av detta.

Utgångspunkter/nivå för projektet

Mötet godkände Linnéas förslag till utgångspunkter för projektet, med tillägg om ett tydligt övergripande syfte i linje med att de problem som lyfts i intervjuerna ska bemötas och vändas till att områdena ska kunna ses i sitt sammanhang med både historik och möjligheter till utveckling.

Syfte med en översyn av länets riksintressen för kulturmiljövården

Övergripande syfte med en översyn:
Syftet är att öka förståelsen för värdena i länets riksintresseområden och förankra dessa hos främst handläggare inom samhällsplaneringen inom kommun och länsstyrelse. Riksintresseområdenas värden ska förtydligas genom att det bättre beskrivs vilka karaktärsdrag, värdeegenskaper och rumsliga samband som är av betydelse för vart och ett av områdena.

Detta innebär:

- Att kunskaperna om riksintressesystemet i stort ska fördjupas
- Att värdetexterna ska omformuleras och avgränsningarna justeras i de områden där det finns ett behov av det
- Att de historiska perspektiven så långt det är möjligt ska breddas inom varje riksintressant miljö
- Att länsstyrelsens information om riksintressena ska förbättras och göras mer lättåtkomlig på hemsidan
- Att översynen ska kunna leda till ett fortsatt arbete med riksintressena där ytterligare material av olika slag arbetas fram.

Länsstyrelsen Västernorrland
Postadress: 871 86 Härnösand
Besöksadress: Nybrogatan 15 och Pumpbacksgatan 19
Telefon: 0611-34 90 00
Fax: 0611-34 93 72
E-post: vasternorrland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/vasternorrland

Utgångspunkter för en översyn av Västernorrlands riksintressen för kulturmiljövården

- Översynen utgår från dagens värdetexter och avgränsningar. Förhållningssättet ska vara att de bara revideras om de är direkt felaktiga och inte stämmer med dagens förhållanden, såsom hur ett område används eller hur den fysiska miljön ser ut. Fokus ska läggas på att förtydliga de bärande värdena och de historiska sambanden inom ett område och på så sätt också flytta fokus från de fysiska gränsdragningarna.
- Nytt material som tas fram i översynen ska fungera som kompletterande kunskapsunderlag och länkas samman med dagens värdetexter och kartor. En översyn kommer ge en viss fördjupning av varje riksintresseområde, detta material kompletteras med illustrationer för att ytterligare förtydliga riksintressets värden.
- I översynen formuleras förslag till fortsatt arbete med varje riksintresseområde. Det kan handla om att en fördjupad beskrivning med riktlinjer bör tas fram, framtagande av ett mer populärt material till allmänheten, förslag på revidering av värdetext eller avgränsning ska lämnas till RAÄ osv. Arbetet som följer upp efter att översynen är genomförd är ett ännu mer riktat och följer upp kommunens behov för de enskilda riksintresseområdena.
- Vilken och vilkas berättelse/er visar riksintresseområdet? I en översyn av riksintressena ska man bära med sig denna frågeställning och utifrån vilka svar man finner presentera de befintliga riksintresseområdena utifrån ett bredare historiskt perspektiv och på så vis spegla vår tids sätt att se på kulturmiljöer.

Metod/process/arbetssätt

Vi är överrens om Linnéas förslag till övergripande metod. Denna kommer att fyllas på mer i detalj allt eftersom och utarbetas i piloten med Härnösands kommun. Vi enades om att piloten kommer att utgöras av Härnösands tre riksintresseområden då dessa är representativa för variationen av riksintresseområden i länet.

För att skapa möjlighet för ett nära samarbete, en bra dialog och ett stort engagemang i frågorna genomförs översynen kommunvis. Arbetet bör ledas av två personer, en arkeolog och en byggnadsantikvarie, gärna med goda förkunskaper om länets kulturmiljöer.

Inledande arbete:
En dialog med aktuell kommun inleds genom att frågor kring hur man arbetar med riksintressena skickas till de tjänstemän som ska vara delaktiga i processen. Frågorna kommer handla om vilka kunskaper om värden man har, vilka svårigheter man ser finns, hur exploateringstrycket ser ut inom riksintresseområdena, vilka idéer man inom kommunen har för ett fortsatt arbete etc. Önskvärt vore om minst en representant från respektive yrkesroll som arbetar med riksintressena i olika skeden kan vara delaktiga, exempelvis: översiktsplanerare, detaljplanehandläggare, stads- eller kommunarkitekt alternativt bygglovshandläggare.

En träff ordnas där det avsätts tid för information och diskussion om riksintressesystemet i stort och där man har ett samtal om frågeställningarna som skickats ut. Sedan går man igenom vart och ett av riksintressena i kommunen, utgår från dagens beskrivningar och lyfter dem ett i taget för att få fram vilka

Länsstyrelsen Västernorrland
Postadress: 871 86 Härnösand
Besöksadress: Nybrogatan 15 och Pumpbacksgatan 19
Telefon: 0611-34 90 00
Fax: 0611-34 93 72
E-post: vasternorrland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/vasternorrland

frågeställningar och synpunkter kommunen vill skicka med inventerarna i det fortsatta arbetet.

Inventerarna tar minnesanteckningar och sammanfattar tankar, synpunkter och frågor som kommit upp och skickar ut för påsyn av kommunen före inventeringen startar.

Inventeringsarbete:
Inventerarna startar arbetet med kommunens riksintresseområden. Ett arbetsblad har tagits fram för att användas som utgångspunkt i arbetet.

Kartmaterial, befintligt källmaterial som inventeringar, kulturmiljöprogram och annan litteratur samt aktuella planer för respektive riksintresse plockas fram och studeras. Inventerarna åker ut i fält. Varje riksintresseområde fotodokumenteras.

Materialet renskrivs med arbetsbladet som mall och kompletteras med fotografier, illustrationer och kartor. Saknas det exempelvis kartmaterial noteras det vad som behövs tas fram.

Avslutande arbete:
En lättillgänglig och intresseväckande presentation förbereds för tjänstemän och politiker i kommunen.

En dag bokas in där man börjar med en fältresa till något RI i kommunen och avslutas med presentationen av samtliga riksintressen och vilka förslag på fortsatt arbete som finns. Under denna dag bör politiska representanter, berörda tjänstemän på kommunen och representanter från länsstyrelsens planenhet och kulturmiljöenhet vara med.

Fortsatt arbete:
Länsstyrelse och kommun planerar tillsammans hur ett fortsatt arbete ska läggas upp.

Övrigt
Mötet ansåg att det är viktigt att försöka avdramatisera gränsdragningarna för riksintresseområdena. Hur flyttar man fokus till värdena inom området istället för den exakta gränsen? Man bör dock ha med sig att områdena kan se väldigt olika ut, för vissa specifika platser kan den geografiska avgränsningen vara viktig för områdets värden.

Thomas önskar träffa Linnéa ganska snart och gå igenom det material som man har tagit fram om Härnösands stad.

Linnéa anser att det är viktigt att man gör fätbesök på plats för att få bättre förståelse för ett område. Målgrupp och tidplan för detta får vi diskutera vidare.

Stina Pettersson

Länsstyrelsen Västernorrland
Postadress: 871 86 Härnösand
Besöksadress: Nybrogatan 15 och Pumpbacksgatan 19
Telefon: 0611-34 90 00
Fax: 0611-34 93 72
E-post: vasternorrland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/vasternorrland

Länsstyrelsen
Västernorrland

Dnr: 436-1118-13

Minnesanteckningar från möte om projekt för översyn av riksintressen för kulturmiljövården i Västernorrland

2013-10-09, länsstyrelsen

Deltagande:

Birgitta Westerlind
Thomas Karlström
Ulrica Bylund
Linda Johansson
Linnéa Tidäng
Jonas Walker
Nina Loberg
Åsa Björn
Stina Pettersson

Emy Lanemo, RAÄ
Ulf Lindberg, RAÄ

Riksantikvarieämbetet

Mötet inleddes med RAÄs presentation om bakgrunden till riksintressesystemet och om deras pågående projekt. Jag (Linnéa) skickar ut presentationen till alla så att den kan visas för de delatagare på kommunen som inte hade möjlighet att medverka på mötet.

Metod och arbetssätt

Jag visade ett förslag på presentation av riksintresset Vägnön. En önskan från kommunen var att det skulle bli tydligare riktlinjer för vad man kan göra inom området. Presentationen av riksintresset ska omarbetas och skickas ut för nya synpunkter då det är klart.

Jag och Jonas berättade om vår tur till riksintresset Gustavsvik-Ramvik tillsammans med Manne Dunge från Statens Maritima Museer och hur riksintresset i våra ögon lyftes med bättre kunskaper om dess uppkomst och historia.

Arbetsbladet som ska fungera som ett arbetsverktyg för den som utför översynen omarbetas något och prövas i och med det fortsatta arbetet med riksintressena i Härnösand kommun. En presentation av riksintressena Gustavsvik-Ramvik och Härnösand kommer att skickas ut till samtliga i arbets- och styrgrupp i vecka 44.

Slutmöte

På mötet bestämdes att träffen den 12 oktober ska läggas upp som ett slutseminarium för arbetsgrupp, styrgrupp och om möjligt Göran Sjögren och Amanda Lind från kommunen och två handläggare från kulturmiljöenheten på länsstyrelsen. Då finns det tid för att gå igenom de olika förslagen för presentation av riksintressenas värdebeskrivningar, utvärdera resultatet och diskutera vilka eventuella förändringar som bör göras inför en översyn, vilka samarbetsformer och vilken form av dialog i ett översynsarbete som fungerar etc. Vid mötet bör vi också planera upp för hur Härnösands kommun och länsstyrelsen ska arbeta vidare med kommunens riksintressen efter att detta pågående projekt är slut.

Länsstyrelsen Västernorrland
Postadress: 871 86 Härnösand
Besöksadress: Nybrogatan 15 och Pumpbacksgatan 19
Telefon: 0611-34 90 00
Fax: 0611-34 93 72
E-post: vasternorrland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/vasternorrland

Övrigt

Vidare diskuterades hur projektet, metoden och en framtida översyn ska presenteras för de övriga kommunerna. Om ett översynsarbete ska komma igång i någon av kommunerna nästa år bör detta planeras upp så snart som möjligt. Jonas och Nina planerar för hur man ska lägga upp ett sådant projekt och kontaktar aktuell kommun.

När slutrapporten för detta projekt är klar kommer den skickas ut till samtliga kommuner och i samband med planenhetens möten med respektive kommun kan projektet presenteras mer utförligt.

Linnéa Tidäng

Länsstyrelsen Västernorrland
Postadress: 871 86 Härnösand
Besöksadress: Nybrogatan 15 och Pumpbacksgatan 19
Telefon: 0611-34 90 00
Fax: 0611-34 93 72
E-post: vasternorrland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/vasternorrland

Y län beslut RAÄ 1996-08-27. Beslut text (Y23) 2018-01-11. Beslut text (Y1), (Y2), (Y11), (Y13), (Y47), (Y51), (Y51) 2018-01-12. Beslut text (Y30), (Y24), (Y29), (Y32), (Y27), (Y34), (Y31) 2018-03-06. Dokument uppdaterat 2018-03-08.

HÄRNÖSANDS KOMMUN

Gustavsvik - Ramvik [Y 23] (Högsjö sn)

Motivering:
En samlad *varvsmiljö* med en militärhistorisk bakgrund belägen vid Ångermanälvens utlopp. Örlogsdepå som anlades 1916-1922 och sedan dess har använts som varv för civil verksamhet. Miljön berättar om en tid då det ansågs finnas en risk för att en fientlig flotta skulle kunna stänga av hela Bottniska viken och använda denna som invasionsområde mot Sverige. (*Varvsmiljö).*

Uttryck för riksintresset:
Torrdockan med den ursprungliga lyftkranen fortfarande belägen precis intill. Pumphuset och det höga transformatorhuset från 1916-1922 är central belägna och har höga arkitektoniska ambitioner. Byggnaderna manifesterar den moderna tekniska utvecklingen som elektrifieringen innebar. Radhuslängan för tjänstemän är en av landets första och ligger vid infarten till varvsområdet. Delar av järnvägsspåren visar hur varvet tidigare var sammankopplat med stambanan.

Härnösand [Y 21]

Motivering:
Stifts- och residensstad med mångsidiga förvaltningsfunktioner, framträdande nyklassicistiska karaktärsbyggnader och en bebyggelse som visar den äldsta strandbundna planstrukturen och gradvis utveckling mot allt större regelbundenhet. Som "Norrlands Aten" och Lubbe Nordströms "Öbacka" förknippas Härnösand med en speciell roll i Norrlands historiska utveckling och kulturliv.
Uttryck för riksintresset:
Domkyrkan från 1856, den märkliga gymnasiebyggnaden ritad av Tempelman och residenset båda från sent 1700-tal, samt andra stifts-, residens-, skol- och regementsstadens karaktärsbyggnader. Området Östanbäcken med bevarad oregelbunden planstruktur från 1500-talet och träbebyggelse från tidigt 1800-tal. Den inte helt regelbundna rutnätsplanen i stadskärnan, utvidgningarna på Kronholmen och arbetarförstaden Rotudden som tillsammans representerar stadsbyggnadsutvecklingen under 1700-talets slut och 1800-talet. Hamnmiljöer.

Vägnön [Y 22] (Säbrå sn)

Motivering:
Fornlämningsmiljö, typiskt exempel på norrländsk kuströsemiljö med stråk av bronsåldersrösen, delvis samlade i gravfält och där landhöjningsprocessen illustreras.
Uttryck för riksintresset:
Anläggningar av varierande former, där många är stora och innehåller kistor av stenhällar. Merparten ligger på en nivå av 25-30 m över havet, det finns även enstaka lägre liggande rösen och stensättningar (5-15 m över havet) som dateras till järnålder.

KRAMFORS KOMMUN

Bilaga 4.

VÄRDEBESKRIVNING:

2013-11-18

ID: [Y 21]
NAMN: Härnösand
KOMMUN: Härnösand
SOCKEN: -

HUVUDSAKLIG KARAKTÄRSTYP: Stadsmiljö, Stifts- och residentstad
ANDRA KARAKTÄRSTYPER: -
RIKSINTRESSETS UTBREDNING: Området täcker större delen av centrala Härnösand och omfattar också delar av södra infarten.

DAGENS VÄRDEBESKRIVNING BESLUTAD AV RAÄ 1996:
MOTIV:
Stifts- och residentstad med mångsidiga förvaltningsfunktioner, framträdande nyklassicistiska karaktärsbyggnader och en bebyggelse som visar den äldsta strandbundna planstrukturen och gradvis utveckling mot allt större regelbundenhet. Som "Norrlands Aten" och Lubbe Nordströms "Öbacka" förknippas Härnösand med en speciell roll i Norrlands historiska utveckling och kulturliv.
UTTRYCK FÖR RIKSINTRESSET:
Domkyrkan från 1856, den märkliga gymnasiebyggnaden ritad av Tempelman och residenset båda från sent 1700-tal, samt andra stifts-, residens-, skol- och regementsstadens karaktärsbyggnader. Området Östanbäcken med bevarad oregelbunden planstruktur från 1500-talet och träbebyggelse från tidigt 1800-tal. Den inte helt regelbundna rutnätsplanen i stadskärnan, utvidgningarna på Kronholmen och arbetarförstaden Rotudden som tillsammans representerar stadsbyggnadsutvecklingen under 1700-talets slut och 1800-talet. Hamnmiljöer.

UTDRAG FRÅN RAÄ ORDLISTA MED LANDSKAPS- OCH MILJÖTYPER:
Stadsmiljö: Område inom de historiskt framvuxna tätorter som intill 1971 åtnjöt stadsprivilegier, med dessas karakteristiska inslag av myndighets-, handels- och hantverksfunktioner, och till dem relaterade bebyggelsemönster och rumsliga organisation. Bland stadsmiljöer framträder särskilt *Residens-*, *Stifts-* och *Skolstäder* med institutionella och sociala uttryck präglade av respektive förvaltningar, ofta även med olika tecken på det underlydande upptagningsområdets intresse för orten.

RIKSINTRESSETS VÄRDEN:

- Härnösands centrala roll i Norrlands historia.
- Hamnmiljöer som berättar om sjöfartsstaden Härnösand.
- Den varierande planstrukturen i stadens centrala delar, den från 1500-talet oreglerade och strandbundna strukturen till rutnätsplanen på 1700-talet och med drag som uttrycker stadsbyggnadsideal som rådde under slutet av 1800-talet.
- Stadsdelen Östanbäcken har bevarad bebyggelsestruktur från tiden före rutnätsstaden med en sammanhållen äldre bebyggelse.
- Rotudden och Kronholmen illustrerar stadens mest expansiva period och utgör områden med renodlade rutnätsplaner.

- Karaktärsbyggnader som speglar Härnösands mångsidiga förvaltningsfunktioner.

Övergripande visar riksintresset Härnösand en stadsmiljö med lång kontinuitet och en stad som sedan grundandet har haft en betydande roll för Norrlands historia. Stadsmiljön präglas starkt av dess strategiska placering i mötet mellan Bottenhavet och Ångermanälvens mynning. Staden har brett ut sig längs stränderna och har expanderat upp över de omgivande sluttningarna. Härnösands utvecklingshistoria kan följas i de olika stadsdelarnas planstruktur.

Planstrukturen i riksintresset Härnösand visar på ett möte mellan 1500-talsstaden, det gamla fiskeläget, och den moderna staden som hade sin mest expansiva period under 1800-talets andra hälft och tidigt 1900-tal. Spår från Härnösands äldsta historia finns framförallt i stadsdelen Östanbäcken.

I slutet av 1800-talet kom den plan som medförde de största förändringarna för den äldre, småskaliga och oregelbundna staden Härnösand. Detta illustreras på flera platser inom riksintresset bland annat genom att de smala gränderna som ledde ner till vattnet i de norra delarna av staden breddades och kvartersindelningarna blev allt mer rektangulära i sin form. Nybrogatans nuvarande utsträckning och bredd är en följd av den tidens planideal, man ville skapa en monumental mittaxel vinkelrät mot stranden, vilket på så sätt bröt drastiskt med den äldre gatustrukturen. Utmed Nybrogatan och Skeppsbron finns en mer storstadsmässig stenhusbebyggelse.

Under slutet av 1800-talet fick träindustrin ett uppsving vilket innebar att nya områden inkorporerades i staden. Rotudden hade fram till denna tid varit en arbetarförstad som oreglerat vuxit upp i samband med att träindustrin växte och allt fler människor kom inflyttande. Nu införlivades Rotudden i Härnösand, området utvidgades och reglerades med en rutnätsplan. Kronholmen är ett annat exempel på Härnösands expension under denna period och är den stadsdel som helt och hållet byggdes upp efter den utlagda moderna rutnätsplanen. Kronholmen var och är fortfarande ett exempel på kvarter med blandning av bostäder och verksamheter, en blandstad.

Härnösands betydande roll som sjöfartsstad speglas i bebyggelsen på bägge sidor om Norra Sundet. Skeppsbron på östra sidan är ett exempel på en stadsmässig sjöfront och är tillsammans med utbyggnaden av kajen den mest tydliga förändringen som genomfördes i och med den nya planen från slutet av 1800-talet. Kronholmen på västra sidan om sundet har ända sedan 1600-talet varit präglad av handel och sjöfart.

Som ytterligare uttryck för utvecklingen och den roll Härnösand haft genom historien finns många av stadens olika förvaltningsfunktioner i karaktäristiska byggnader. Det är byggnader med höga arkitektoniska kvaliteter som speglar olika tiders ideal i stadens historia.

HUR RIKSINTRESSETS VÄRDEN UTTRYCKS I DEN FYSISKA MILJÖN:
Karaktäristiskt för riksintresset Härnösand är stadens placering vid sundet som innebär en koncentrerad och tydligt avgränsad stad. Den starka kopplingen till vattnet är också mycket karaktäristiskt för riksintressets värden och återspeglar den mångfacetterade berättelsen om Härnösands utveckling i planstruktur och bebyggelse.

I stort följer bebyggelsen i centrala Härnösand den branta topografin och den klättrar upp på sluttningarna. Gatunätet som är påverkat av olika tiders förutsättningar och ideal gör att man nästan överallt i de centrala delarna av riksintresset har utblick mot vattnet. Tydligast är detta i Östanbäcken, på Kronholmen och i de norra delarna av riksintresset, Norrstaden.

Planstrukturen där den äldre staden möter den moderna
Den varierande planstrukturen upplevs när man rör sig genom staden. Första mötet med Härnösand är den monumentala Nybrogatan som sträcker sig genom staden, vinkelrätt mot stranden. Genom Östanbäcken i de södra delarna av centrum går den slingrande vägsträckningen som ursprungligen löpte parallellt med strandlinjen. Den välbevarade stadsdelen visar också hur en låg träbebyggelse har vuxit fram anpassad efter terrängen och efter träbyggnadsteknikens förutsättningar. Exempel på detta är också gatsträckningen och bebyggelsen kring Långgatan i den norra delen av centrala Härnösand. I kvarteren som ligger högre upp i sluttningen ovanför Långgatan och Storgatan upplever man den mer reglerade och rutnätsindelade kvartersstaden. Det finns både ett upplevelsevärde och ett kunskapsvärde i mötet mellan det äldre, oreglerade gatumönstret och de mer reglerade kvarteren, där förståelsen för olika tiders stadsutveckling är särskilt tydlig. Exempel på vart detta kan upplevas är i området där Storgatan möter Östanbäcken och om man står i Norrstaden och blickar ner mot Långgatan och bebyggelsen längs med skeppsbrons norra del.

Sjöfartsstaden Härnösand
Båda sidor om Norra Sundet, Kronholmens kaj och Skeppsbron med kaj, berättar om Härnösands historia som sjöfartsstad. Magasinsbyggnaderna och kajen samt de öppna ytorna där emellan gör att man fortfarande kan uppleva den forna hamnmiljön på Kronholmen. Skeppsbron byggdes som hamnområde och fick sitt nya uttryck vid årtiondena kring sekelskiftet 1900, här hamnade de för tiden mest moderna byggnaderna som tydligt skiljde sig från den äldre småskaliga träbebyggelsen vilket fortfarande är ett tydligt drag i gatubilden. Skeppsbron innehåller också en del nyare byggnader men beskriver en typisk och tydlig sjöfront längs kajen och manifesterar platsens historiska betydelse när man närmar sig stadens centrum från väster. Fortsätter man vidare längs den breda kajen på Skeppsbron kommer man fram till en fortfarande levande hamnmiljö med småskaliga verkstäder och den dominerande före detta tobaksfabriken som placerades vid vattnet för möjligheter till utskeppning. De tre stora magasinsbyggnaderna från 1910, tobaksfabriken med dess höga arkitektoniska kvaliteter kan särskilt pekas ut som karaktärsbyggnader som berättar om Härnösands sjöfartsepok.

Kronholmen och Rotudden
Rutnätsplanen på Kronholmen med sin blandning av bostäder och verksamheter har förändrats en del med rivningar av mycket bostadsbebyggelse och ett delvis förändrat gatunät. Trots det finns känslan av blandstad kvar och det äldre rutnätet är till delar fortfarande avläsbart.

Rotudden har fortfarande en renodlad rutnätsplan och är ett tydligt och lätt avläsbart exempel på en typisk arbetarförstad. Den består av en sammanhållen trähusbebyggelse med främst enfamiljshus och området är fortfarande rikt på extra byggnader i form av uthus och garage som bildar mindre gårdsplaner på tomterna.

Härnösands centrala roll utryckt i bebyggelsen

Karaktäristiskt för riksintresset Härnösand är de många byggnader som man förknippar med Härnösands mångsidiga roll som förvaltningsstad. Det finns en tyngdpunkt på nyklassicistiska byggnader men mer typiskt är att alla förvaltnings- och institutionsbyggnader representerar sin tids ideal och är uppförda med höga arkitektoniska värden. Flertalet utgör solitärer i stadsbilden omgivna av grönska. Domkyrkans upphöjda läge i staden dominerar stadssiluetten trots dessa byggnaders monumentalitet. Utformning och placering av byggnader i modern tid, som det före detta biblioteket och teatern på Mellanholmen, Landstingets byggnad vid Nattviken, simhallen och Sambiblioteket, följer samma stadsplanemönster.

KARTA:

Länsstyrelsen
Västernorrland

FÖRUTSÄTTNINGAR IDAG:

KOMMUNALA PLANER OCH PROGRAM:

- Kommunens Översiktplan 2011-2025, *En balans mellan att utveckla och bevara*, säger att:
  - Planstruktur och bebyggelsekaraktär ska bibehållas vid ny markanvändning eller vid ny-, om- och tillbyggnader i befintliga miljöer.
  - Kommunen föreslår att RAÄ upprättar en värdebeskrivning för Murbergets friluftsmuseum.
  - I stadens centrala delar ska god arkitektur eftersträvas och olika tidsepoker ska vara tydligt skönjbara.
  - I befintlig stadsmiljö som visar på en tydlig karaktär ska förtätning, ombyggnad och fasadförändringar passa väl ihop med den kringliggande bebyggelsen.
  - I översiktsplanen står det också att man ska ta fram ett Kulturmiljöprogram för hela kommunen samt ett Gestaltningsprogram för centrala Härnösand.

- *Det nära livet, Kronholmen och Torsvik – visionsarbete 2008*. Ett visionsprogram för utvecklingen av Kronholmen och Torsvik i ett 30-års perspektiv.

- Hela området är detaljplanelag med undantag för Murbergets friluftsmuseum. Äldsta detaljplan från 1917. Det finns flertalet enskilda byggnader som är q-märkta i detaljplan, i detaljplanen för Rotudden är största delen av området märkt med q.

LAGSKYDD:

- Fasta fornlämningar skyddade enligt KML 2 kap. de centrala delarna av Härnösand ligger på ett medeltida stadslager.

- Det finns ett antal byggnader skyddade som byggnadsminnen enligt KML 3 kap. och kyrkominnen enligt KML 4 kap.

LANDSKAPSBILD OCH BEBYGGELSESTRUKTUR:

Härnösand är en samlad och koncentrerad stad där de centrala delarna främst ligger på Härnöns västra sida där sundet mot fastlandet är som smalast. På båda sidor om sundet är det kuperat och stadens bebyggelse klättrar upp på sluttningarna mot Vårdkaseberget och Gådeåberget. Vattnet genom staden har starkt präglat bebyggelsestrukturen.

HISTORIK:

HISTORISK MARKANVÄNDNING:

Härnösands framväxt:

Fornlämningar visar på att Härnösand var bosättningsplats och kultplats redan under brons- och järnålder men staden Härnösand grundades 1585, då som handelsplats och förvaltningscentrum. Stadens placering med dess strategiska läge vid Ångermanälvens mynning och sjöfarten i Bottenhavet har haft stor betydelse för hur den har utvecklats genom historien och är en av få städer i landet som är grundat på en ö. Härnösand är den tredje äldsta staden i Norrland. Uppbyggandet av Härnösand följer ett typiskt mönster för stadsanläggningar kring Bottenhavet under 15–1600-talen med strandbunden bebyggelse längs en huvudgata som gick parallellt med stranden och med smala tvärgränder som ledde ner till vattnet. Härnösands uttryck de första århundradena beskrivs ofta som ett förvuxet fiskeläge med sjöbodar och bryggor längs med strandlinjen och med hamnens kapell placerat på höjden ovanför bebyggelsen. Handel, sjöfart, fiske och jordbruk var de viktigaste huvudnäringarna när staden bildades och har från det sena 1700-talet och fram i modern tid framförallt förknippats som stifts- och residensstad och som en stad där regionens administrativa funktioner har varit förlagda. Under början av 1700-talet drabbas Härnösand av ett par omfattande bränder, den senaste 1721 ödelade nästan hela stadens bebyggelse.

Planstruktur:

En första rutnätsplan för Härnösand togs fram 1648 men endast små förändringar i linje med denna genomfördes. Direktkontakten med vattnet är under 1660-1710 fortfarande en viktig lokaliseringsfaktor av för staden samtidigt som landhöjningen då också har medfört att också Mellanholmen bebyggs. Efter branden 1721 kommer det ett nytt förslag på stadsplan där man ska räta ut det befintliga gatunätet, även detta genomfördes endast punktvis och planstrukturen är i stort sett den samma som innan bränderna under 1700-talet och planutvecklingen som följer efter bränderna styrs framförallt av tomtägarnas behov. 1791 får Härnösand som andra stad i Norrland en egen byggnadsordning detta som en följd av den ökande kritiken mot den befintliga oregelbundna bebyggelsestrukturen som för tiden inte ansågs vara estetiskt tilltalande men som också medförde ökad brandrisk, dålig framkomlighet och som man menade hade negativa konsekvenser för hygien och hälsa.

Det är framförallt under det sena 1800-talet som staden genomgår de största förändringarna, den gamla stadens gränser sprängdes genom en rad inkorporeringar, det gjordes planutvidgningar och gatureglerингar. Planen som kom 1870 innebar slutet för det gamla, småskaliga och vildvuxna Härnösand. Den mest synliga förändringen för stadsbilden var det stora kajprojektet, sjöbodar längs med strandlinjen fick ge vika för den nya kajen och den nya strandgatan. Stora utfyllningar längs med strandlinjen utförs, de smalare gränderna som lett ner till vattnet ersätts med bredare tvärgator och nybildade kvarter får en allt mer rektangulär form. En annan för stadsbilden betydande förändring var utsträckningen av Nybrogatan. Gatan förlängdes och breddades och bildade på så sätt en monumental mittaxel vinkelrät mot stranden vilket bröt helt mot det äldre gatumönstret där gatorna legat parallellt med stranden. Detta var i och med järnvägens genombrott typiskt för tidens ideal i hela landet, man skapade en bred esplanad med järnvägsstationen i ena änden och en monumental oftast administrativ byggnad i den andra. 1907 avvek det befintliga bebyggelsemönstret kraftigt från den gällande planen och på grund av lagen som sa att städerna var skyldiga att lösa in bebyggd

gatumark som avvek från planen skulle det innebära allt för höga kostnader för Härnösand och man valde därför att istället ta fram en ny stadsplan som anpassades efter det befintliga mönstret.

Kronholmen:
1637 bestod Kronholmen av två små holmar, Kungsholmarna, på grund av landhöjningen växte de senare ihop med varandra och med fastlandet. Kronholmen valdes i och med den ökade trävaruexporten under 1800-talet som plats för fartygens in- och utskeppning. Det pågick under åren 1840-70 ett intensivt skeppsbyggande och varvet fanns kvar som reperationsverk till runt sekelskiftet 1900. En ångsåg uppfördes på den norra delen 1860.

Den tidigare oregelbundna tomtindelningen reglerades med en rutnätsplan i och med den nya stadsplanen som gjordes 1870-72. Kronholmen var det första området som helt byggdes upp efter en renodlad rutnätsplan i Härnösands stad. 1894 iordningsställdes Nybrogatan och Kronholmen fick då en broförbindelse med Härnön. Bostadsbyggandet på Kronholmen tog fart under det sena 1800-talet och vid sekelskiftet 1900 var Kronholmen en betydande stadsdel med ett högt antal boende, där närmre hälften av de boende var barn, bland de vuxna var de flesta arbetare, hantverkare och sjömän.

Bebyggelsestrukturen på Kronholmen var i stort sett oförändrad fram till 1960-talet då det gjordes en ny stadsplan som bestämde att stora delar av Kronholmen skulle bli industrimark vilket ledde till att mycket av den äldre bebyggelsen revs och ersattes med mindre industribyggnader.

Rotudden:
Rotudden växte ursprungligen upp utanför Härnösands stadsgräns under senare delen av 1800-talet, det var ett självbyggarsamhälle som beboddes övervägande av arbetare. Vid laga skifte tillhörde Rotudden ett av Gådeå bys åtta hemman. Vid Rotuddsskiftet 1840 stod det att området bestod av skogsmark som var något torr och därför inte lämplig som betesmark.

Exploateringen av området skedde i en tid då det svenska samhället genomgick kraftiga förändringar, människor flyttade i allt större utsträckning från landsbygden och in till städerna. Under denna tid sökte sig människor från hela landet till Norrland på grund av den expansiva sågverksindustrin. Utanför Härnösands stadsgräns började en oreglerad bebyggelse att breda ut sig allt mer men till skillnad från övriga Gådeåstadens mer oregelbundna karaktär var Rotudden mer ordnad, Rotudden stämde i stort sett överens med Härnösands byggnadsregler. Rotudden inkorporerades med Härnösand 1892 och en ny plan för området kom 1896.

På 1950-talet breddades Södra vägen och några hus längs med vägen revs. På 1960-talet hade man planer på att bygga flerfamiljshus i området vilket ledde till att en del byggnader i området förföll och revs. Några stora flerfamiljhus uppfördes aldrig i området och nyuppförda byggnader sedan dess är framförallt enfamiljshus.

Sjöfartsstaden:
Kajen på Kronholmen anlades 1906-08 och de tre magasinsbyggnaderna uppfördes 1910.
De många sjöbodarna som tidigare låg utmed vattnet på andra sidan av Norra sundet revs och Skeppsbron med kajen från residenset och norr ut tog form. Skeppsbron byggdes som ett

hamnområde under den senare delen av 1800-talet och här byggdes den nyaste och modernaste bebyggelsen och blev då en skarp kontrast till stadens övriga träbebyggelse. Skeppsbron hade en stark koppling till hamnen och dess roll som kommunikationsknutpunkt och det var ett mycket centralt läge i Härnösand under denna tid.

Östanbäcken:
Östanbäcken var en stadsdel där framförallt fiskare men också hantverkare och köpmän levde långt in på 1800-talet. Sträckningen av Östanbäcksgatan och Färgaregränd har kvar samma sträckning sedan 1699. All nuvarande bebyggelse är uppförd efter branden på 1700-talet. Runt sekelskiftet 1900 höjdes flera av husen i stadsdelen, fasaderna kläddes med panel och målades. På grund av landhöjningen stod nu sjöbodarna en bit upp på land och användes istället som magasin och uthus.

1949 ville man i generalplanen (framtagen av Uno Åhrén) peka ut Östanbäcken som ett kulturreservat, på grund av ekonomiska skäl realiserades inte den delen av planen. Under 1950–60-talen kom ett nytt förslag för Östanbäcken, nya gator skulle dras över området och marken skulle användas för bilserviceverksamhet. Men i sambandmed att man började uppmärksamma hur många av svenska städers typiska trähusbebyggelse fått ge vika för den moderna stadsutvecklingen under det sena 1960-talet började man se på Östanbäcken som en allt mer unik stadsdel och som en tillgång för stadsbilden. 1973 beslöt man att Östanbäcken skulle bevaras och en detaljplan med särskilda varsamhets- och skyddsbestämmelser upprättades. Där de ursprungliga sjöbodarna varit placerade byggdes det garage med en utformning som inspirerats av de äldre sjöbodarnas uttryck. Under senare år har en del enstaka tillägg i form av ny bebyggelse uppförts, nya tillägg har uppförts i samma skala som den omkringliggande befintliga bebyggelsen.

VILKA/VILKEN och VILKAS/VEMS BERÄTTELSE:
För att bredda beskrivningen av Härnösand som skolstad som är ett värde för riksintresset kan man lyfta fram ett tydligare barnperspektiv i den historiska berättelsen fram till idag men också lyfta de kvinnor som arbetat inom skolan. Härnösand har haft en betydande roll som centrum för flera förvaltningar och institutioner, det är en stifts- och residensstad vilket medför att det framförallt är män som har haft maktpositioner i staden. Då kvinnor alltid har varit en stor grupp inom läraryrket skulle ett starkare fokus på dem som utbildare kunna läggas, vilken var lärarinnans roll i samhället?

Rotudden var en arbetarförstad där människor kom inflyttandes från olika delar av landet och själva byggde upp sina bostäder. Under 1880-1900 nästan tredubblades folkmängden i Rotudden och mer än hälften av invånarna var barn. En folkskola öppnades 1877. För att få en fylligare bild av Rotudden än den som idag främst inriktar sig på bebyggelsemönstret och bevarad bebyggelse skulle ett större fokus på människorna som levde där läggas, hur var levnadsvillkoren, vilka var de som levde där, hur såg det ut för alla barn som fanns där? Härnösands fruntimmers skyddsförening engagerade sig för barnen, St. Petri orden delade ut kläder och en syförening bildad av stadsfruar engagerade sig för kvinnornas situation i Rotudden. Vilken betydelse hade den filatropiska verksamheten för de som bodde i Rotudden? Vilken förändring av boendemönster har skett under historien, vilka är det som lever i Rotudden idag?

Härnösand låg högt uppe på listorna över städer i Sverige som sanerades starkast i slutet av 60-talet vad har detta betytt för Härnösandsbornas identitet och för hur de uppfattar sin egen stad?

REFERENSMATERIAL:

Cedenhag Birgitta, *Rotudden en kulturhistorisk undersökning*, Rapport nr 4, Länsmuseet Murberget, 1982.

Översiktlig analys av Härnösands bebyggelsehistoria, Rapport nr 1, Länsmuseet Murberget, 1980.

Cedenhag Birgitta, *Kronholmen en kulturhistorisk undersökning*, Rapport nr?, Länsmuseet Murberget, 1983.

Östanbäcken –en sammanfattning, Härnösands kommun, 1977.

Näslund Rolf, *Studier i Härnösands bebyggelsehistoria 1585-1800-talets mitt*, Länsmuseet Murberget, 1980.

Byggnader och kulturmiljöer i Västernorrland, Läskommittén för Byggnadsvårdsåret i Västernorrlands län, 1977.

Gillgren Hans, *Planering och byggande i kulturmiljöer*, RAÄ, 2000.

FÖRSLAG TILL FORTSATT ARBETE:

Murberget

I avgränsningarna för riksintresset Härnösand finns Murbergets friluftsmuseum markerat, men sedan revideringen av värdetexten som RAÄ gjorde 1996-1997 har området plockats ut från motivtext och uttryck för riksintresset. Länsstyrelsen bör därför utreda om värdetexten ska revideras så att också detta område innefattas i riksintressets värden, om det ska vara ett eget riksintresse eller om avgränsningarna ska justeras så att Murberget inte längre innefattas.

Friluftsmuseer är en typisk företeelse från tiden kring sekelskiftet 1900, det var en tid då det fanns en stark patriotisk stämning i Sverige och intresset för hembygdsforskning växte. Murbergets friluftsmuseum hade Skansen som förebild och är ett av landets största friluftsmuseer. Som motiv för att det fortsatt ska vara en del av riksintresset och därmed skrivas in i värdetexten kan vara kopplingen till skolstaden Härnösand och hur den här typen av museum sågs som viktiga i folkbildningssyfte.

HÄRNÖSAND [Y 21]

Motivering:
Stifts- och residentstad med mångsidiga förvaltningsfunktioner, framträdande nyklassicistiska karaktärsbyggnader och en bebyggelse som visar den äldsta strandbundna planstrukturen och gradvis utveckling mot allt större regelbundenhet. Som "Norrlands Aten" och Lubbe Nordströms "Öbacka" förknippas. Härnösand med en speciell roll i Norrlands historiska utveckling och kulturliv.

Uttryck för riksintresset:
Domkyrkan från 1856, den märkliga gymnasiebyggnaden ritad av Tempelman och residenset båda från sent 1700-tal, samt andra stifts-, residens-, skol- och regementsstadens karaktärsbyggnader. Området Östanbäcken med bevarad oregelbunden planstruktur från 1500-talet och träbebyggelse från tidigt 1800-tal. Den inte helt regelbundna rutnätsplanen i stadskärnan, utvidgningarna på Kronholmen och arbetarförstaden Rotudden som tillsammans representerar stadsbyggnadsutvecklingen under 1700-talets slut och 1800-talet. Hamnmiljöer.

Sjöfartsstaden:

Magasinsbyggnaderna och kajen med den öppna ytan där emellan gör att man upplever den forna hamnmiljön på Kronholmen.

Skeppsbrons tydliga sjöfront som manifesterar platsens historiska betydelse. Här möts den storskaliga, täta [illegible]husbebyggelsen den äldre småskaliga träbebyggelsen i norr.

Den levande hamnmiljön och tobaksfabriken.

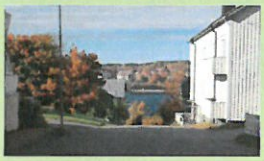

Bebyggelsen följer den branta topografin och klättrar upp på sluttningarna.

En stark koppling till vattnet har följt stadens utveckling genom historien vilket är tydligt i utblickarna mot vattnet från gatorna i stora delar av riksintresset.

Tydligast är det i Östanbäcken, på Kronholmen och i Norrstadens äldre gatustruktur och i kvartersstaden.

Planstruktur från det sena 1800-talet:

Reglerad och rutnätsindelad kvartersstad i Norrstaden.

Nybrogatan som monumental mittaxel vertikalt mot stranden [illegible]d storstadsmässig [illegible]nhusbebyggelse.

Renodlad rutnätsplan, sammanhållen trähusbebyggelse och bevarad bebyggelsestruktur i [illegible]udden.

Rutnätsplan och blandstad på Kronholmen.

Förvaltningsstaden Härnösands karaktärsbyggnader:

Uppförda med höga arkitektoniska värden som representerar sin tids ideal.

Flertalet utgör solitärer i stadsbilden omgivna av grönska.

Domkyrkans upphöjda läge i staden dominerar stadssiluetten trots dessa byggnaders monumentalitet.

1500-talets vägsträckningar och bebyggelsestruktur:

I Östanbäcken löper huvudgatan parallellt med den ursprungliga strandlinjen, de äldre smala gränderna mellan husen är fortfarande avläsbara, stadsdelen visar hur en låg träbebyggelse har vuxit fram anpassad efter terrängen. Exempel på detta är också gatsträckningen och bebyggelsen kring Långgatan.

Länsstyrelsen Västernorrland

2013-11-14